

Федоров М. П.

*к. ю. н., доцент, Львівська комерційна академія,
доцент кафедри кримінального права та процесу*

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Ключові слова: *політика у сфері боротьби зі злочинністю, кримінально-правова політика, принципи та методи кримінально-правової політики, криміналізація, декриміналізація, пеналізація, депеналізація.*

Keywords: *policy in the field of fight against criminality, criminal-legal policy, principles and methods of criminal and legal policy criminalization, decriminalization, penalty.*

Постановка проблеми. У Конституції України в статті 1 проголошено, що Україна є суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою [1]. Україна стала суверенною і незалежною з моменту здобуття незалежності в 1991 році. А от щодо демократичної, соціальної та правової держави, то тут Україна перебуває на початку тривалого й складного шляху до цієї мети. Побудова правової держави складає зміст і мету політики Української держави в сучасних умовах. Правова держава – це ідеальний тип держави, вся діяльність якої підпорядкована праву, а її громадяни не порушують законів, відсутня злочинність як соціальне явище. У світі немає й не буде правової держави в такому розумінні. Злочинність як негативне соціальне явище притаманна людському суспільству, кожній державі на всіх етапах їх історичного розвитку. Таку ж давню історію має й протидія злочинності з боку держави та її інститутів. Аксіомою є неможливість повного подолання злочинності. Реальним завданням держави є зниження рівня злочинності,

зменшення наслідків її шкідливого впливу на суспільні процеси. Політику держави, спрямовану на протидію злочинності, усунення чи нейтралізацію її детермінант, називають політикою протидії злочинності. Здійснення протидії злочинності з використанням засобів кримінальної репресії називають кримінально-правовою політикою держави у широкому розумінні цього терміна [6, 19].

Сучасна кримінально-правова політика Української держави є недостатньо ефективною, про що свідчить невпинне зростання рівня злочинності. Важливим завданням юридичної науки є вироблення науково обґрунтованих пропозицій щодо основних напрямів формування і методів здійснення державою та її органами кримінально-правової політики, підвищення її ефективності.

Аналіз останніх досліджень. Кримінально-правова політика, її окремі проблеми та основні напрями формування й реалізації є предметом дослідження провідних українських учених-криміналістів. Слід відзначити ґрунтовні наукові праці, в яких досліджуються проблемні питання формування та реалізації сучасної кримінально-правової політики в Україні, таких учених, як В. І. Борисов, І. М. Даньшин, О. М. Джу́жа, А. П. Закалюк, А. А. Митрофанов, П. Л. Фріс та ін. У своїх роботах науковці досліджують окремі питання здійснення державою кримінально-правової політики. Разом з тим, у сучасній криминології мають місце розбіжності у розумінні та розмежуванні понять “формування”, “здійснення” “реалізація” кримінально-правової політики. По-різному й називають цей вид внутрішньої державної політики, вкладаючи різний зміст у це поняття.

Мета статті. Метою даної статті є визначення й конкретизація понять “формування кримінально-правової політики” та “реалізація кримінально-правової політики”; характеристика основних напрямів і методів формування та здійснення цього виду політики; конкретизація суб’єктного складу формування та здійснення політики; аналіз сучасного стану та вироблення обґрунтованих пропозицій щодо подальшого формування кримінально-правової політики.

Виклад основного матеріалу. Термін політика походить з грецької мови й означає буквально “державна діяльність” [2, 536], “державні чи суспільні справи” [3, 629]. У сучасному розумінні під політикою розуміють систему цілей і завдань держави та засобів їх

досягнення як усередині країни (внутрішня політика), так і в між-державних відносинах (зовнішня політика).

Залежно від спрямування розрізняють внутрішню і зовнішню політику. Внутрішня політика держави є системою цілей і завдань держави та засобів їх досягнення у різних сферах суспільного життя всередині країни [4, 496]. Одним із найважливіших напрямів внутрішньої політики держави є забезпечення законності та правопорядку, у тому числі й протидія злочинності.

Політика протидії злочинності, яка здійснюється із використанням заходів кримінальної репресії, називається кримінально-правовою політикою.

Основною метою кримінально-правової політики держави є побудова правової держави, в якій забезпечуються права і свободи людини й громадянина та здійснюється ефективний їх захист від злочинних посягань.

Задля досягнення цієї мети, основним завданням кримінально-правової політики держави є протидія злочинності – негативному суспільно шкідливому соціально-правовому явищу.

Засоби протидії злочинності поділяють на правові та організаційні. Йдеться про механізм протидії злочинності, який включає відповідні правові норми (кримінально-правові, кримінально-процесуальні, кримінально-виконавчі), систему державних правоохоронних органів, які застосовують ці норми (суд, прокуратура, органи внутрішніх справ, установи пенітенціарної служби тощо), а також форми й методи діяльності цих органів.

У сучасних умовах протидія злочинності є одним з головних, пріоритетних завдань держави. Згідно зі статистичними даними МВС України та Генеральної прокуратури України, у нашій державі спостерігається стійка тенденція до зростання злочинності. На фоні зменшення чисельності населення України, спостерігається постійне зростання числа зареєстрованих злочинів. Так, у 2008 році було зареєстровано 390,2 тис. злочинів, у 2009 році – 439,5 тис. злочинів, у 2010 році – 505,4 тис. злочинів, у 2011 році – 520,2 тис. злочинів, у 2013 році – 563,6 тис. злочинів. [5, 209]. За шість років злочинність виросла більше як на 44% (563,6 тис. зареєстрованих злочинів у 2013 році проти 390,2 тис. зареєстрованих злочинів у 2008 році).

Є підстави вважати, що і в 2014 році ця тенденція до зростання злочинності у державі зберігається.

Враховуючи сучасний рівень та тенденції злочинності в Україні, основне завдання держави полягає в тому, щоб зупинити зростання злочинності, мінімізувати злочинний вплив на суспільство, протидіяти вчинюваним злочинам у сучасний період та запобігати вчиненню нових злочинів у майбутньому.

Кримінально-правова політика – це напрям діяльності спеціально уповноважених державних органів щодо охорони прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина, суспільства й держави від злочинних посягань шляхом застосування покарання щодо осіб, які вчинили такі посягання, а також здійснення заходів щодо попередження злочинів.

У широкому розумінні кримінально-правова політика – це поняття, яке включає в себе всю сукупність правових засобів, спрямованих на визначення злочинності діяння, притягнення до кримінальної відповідальності особи, яка його вчинила, засудження такої особи та призначення їй покарання, відбування особою призначеного покарання, попередження вчинення нових злочинів тощо.

Окремі вчені дещо інакше розрізняють кримінально-правову політику у вузькому і в широкому розумінні. Кримінально-правова політика в широкому розумінні – це вид правової політики держави у сфері протидії злочинності, яка здійснюється засобами кримінальної репресії. У вузькому розумінні кримінально-правова політика – це частина правової політики держави у сфері протидії злочинності, яка здійснюється засобами матеріального кримінального права [6,36]. Кримінально-правова політика у широкому розумінні, на їх думку, включає в себе кримінально-правову політику у вузькому розумінні, а також кримінально-процесуальну політику, кримінально-виконавчу політику та кримінологічну (профілактичну, попереджувальну) політику.

На нашу ж думку, таке виділення окремих “політик” є недоцільним. Усі перераховані вище політики є послідовними етапами чи стадіями здійснення, реалізації кримінально-правової політики. На недоцільність виділення чи поділу єдиної політики протидії злочинності на “галузеві політики” звертав увагу відомий український кримінолог, професор Закалюк А. П. [7, 9].

Кримінально-правова політика держави у своєму генезисі проходить стадію формування і стадію здійснення чи реалізації.

Формування є початковим етапом створення кримінально-правової політики, надання їй певного змісту, форми, організації та структури. Одним із значень терміна “формувати” є “давати існування чому-небудь; створювати, надаючи якоїсь структури, організації, форми” [12, 624].

Термін “здійснювати” означає “запроваджувати, втілювати в життя, робити що-небудь дійсним, реальним [13, 541]. Аналогічне значення має термін “реалізувати” [14, 466].

Найважливішим суб’єктом, який формує політику Української держави, у тому числі й кримінально-правову, є орган законодавчої влади в Україні – Верховна Рада України. У Конституції України підкреслюється, що парламент – Верховна Рада України є єдиним органом законодавчої влади (ст. 75 Конституції України).

Стаття 85 Конституції України серед повноважень Верховної Ради України на чільне місце поставила прийняття законів та визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики (пп. 3, 5 ст. 85 Конституції України).

У статті 92 Конституції України закріплено, що виключно законами України визначаються, наприклад, засади використання природних ресурсів, виключної (морської) економічної зони, континентального шельфу, освоєння космічного простору, організації та експлуатації енергосистем, транспорту і зв’язку; засади регулювання праці і зайнятості, шлюбу, сім’ї, охорони дитинства, материнства, батьківства; виховання, освіти, культури і охорони здоров’я; екологічної безпеки; правові засади і гарантії підприємництва; засади зовнішніх зносин, зовнішньоекономічної діяльності, митної справи; засади регулювання демографічних та міграційних процесів; засади утворення і діяльності політичних партій, інших об’єднань громадян, засобів масової інформації; засади місцевого самоврядування; засади цивільно-правової відповідальності та ін. Йдеться про “засади”, “правові засади” тощо.

Засади державної політики у вузькому значенні цього терміна означають принципи, основні вихідні положення, що є визначальними для цієї діяльності. Термін “формування державної політики”

є значно ширшим, який включає в себе окрім визначення та закріплення її принципів, визначення основних, у тому числі, пріоритетних напрямів державної політики, її мети та завдань, правових засобів регулювання суспільних відносин, визначення та закріплення основних прав і свобод людини й громадянина, системи органів державної влади тощо.

Разом з тим у Конституції України немає більше положень щодо формування державної політики. Подаються узагальнені положення щодо мети та завдань державної політики, зокрема, щодо побудови демократичної, соціальної, правової держави (ст. 1), щодо утвердження і забезпечення прав і свобод людини (ст. 3) та ін.

Виходячи з цього, можна стверджувати, що кримінально-правова політика формується вищим законодавчим органом – Верховною Радою України, яка визначає засади внутрішньої, у тому числі, кримінально-правової політики [1, ст. 85], здійснює криміналізацію діянь та декриміналізацію злочинів, регламентує діяльність суду та правоохоронних органів шляхом прийняття законів, а здійснюється, реалізується ця політика виключно уповноваженими на те державними правоохоронними органами та їх посадовими особами.

Участь у формуванні кримінально-правової політики держави шляхом підготовки та подання проектів відповідних законодавчих актів беруть усі суб'єкти, наділені правом законодавчої ініціативи у Верховній Раді України (Президент України, Кабінет Міністрів України та народні депутати).

Важливу роль щодо формування державної політики в Україні відіграє Конституційний Суд України, який вирішує питання про відповідність законів та інших правових актів Конституції України і дає офіційне тлумачення Конституції України та законів України.

Щодо участі Президента України та органів виконавчої влади у формуванні державної політики, то слід сказати, що Президенту України належить право законодавчої ініціативи у Верховній Раді України. Законопроекти, визначені Президентом України як невідкладні, розглядаються Верховною Радою України позачергово (стаття 93 Конституції України). Президент України підписує закони, прийняті Верховною Радою України. Президент України має право вето щодо прийнятих Верховною Радою України законів

(крім законів про внесення змін до Конституції України) з наступним поверненням їх на повторний розгляд Верховної Ради України (стаття 106 Конституції України).

Вказаними повноваженнями вичерпується участь Президента України у формуванні державної політики. Усі інші його повноваження стосуються здійснення державної політики, особливо у зовнішньополітичній та оборонній сферах, та виконання інституційних повноважень (подання щодо призначення чи призначення певних посадових осіб).

Кабінет Міністрів України бере певну участь у формуванні державної політики, так як має право законодавчої ініціативи у Верховній Раді України.

Основним призначенням органів виконавчої влади, а Кабінет Міністрів України є вищим органом у системі органів виконавчої влади, є виконання Конституції та законів України.

Кабінет Міністрів України забезпечує, зокрема, здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави, виконання Конституції і законів України, актів Президента України; забезпечує проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики; політики у сферах праці й зайнятості населення, соціального захисту, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування (ст. 116 Конституції України).

В юридичній літературі мають місце випадки, коли самостійні поняття “формування” та “здійснення” державної політики отожднюються. Так, зокрема, Ю. С. Шемшученко, даючи визначення внутрішньої політики, вказує: “Здійснюється внутрішня політика головним чином через органи держави, закони та інші правові акти” [4, 496]. У наведеній цитаті змішалися поняття “органи держави”, “закони”, “інші правові акти”, тобто об’єдналися суб’єкти й засоби здійснення внутрішньої політики.

Під формуванням кримінально-правової політики слід розуміти визначення та законодавче закріплення основних засад, мети, завдань, основних напрямів, форм і методів протидії злочинності.

Формування та здійснення кримінально-правової політики є послідовними етапами відповідної державної діяльності. У деяких джерелах [6] поняття “здійснення кримінально-правової політики”

використовується у більш широкому розумінні, яке включає як стадію формування так і стадію реалізації чи власне здійснення, втілення її у життя, що, на наш погляд, не є правильним.

На стадії формування кримінально-правової політики має місце правотворчість. Правотворчість – це процес формування державної кримінально-правової політики шляхом створення кримінально-правових норм та їх об'єктивації у законах держави.

Основні засади державної політики протидії злочинності, як вказувалося вище, визначає Верховна Рада України – єдиний законодавчий орган нашої держави. Участь у формуванні державної політики протидії злочинності беруть усі суб'єкти, наділені правом законодавчої ініціативи: Президент України, народні депутати України та Кабінет Міністрів України. Тільки закони нашої держави визначають, які діяння є злочинами і встановлюють порядок, вид і межі покарання за їх учинення.

Здійснення, тобто практичне втілення в життя кримінально-правової політики полягає у практичній реалізації норм матеріального кримінального права, що містяться у законодавстві України про кримінальну відповідальність, тобто йдеться про правозастосування.

Загальновідомо, що застосовувати правову норму може тільки спеціально уповноважений орган чи його посадова особа, наділена державно-владними повноваженнями. На практиці таким органом є суд, тільки він може винести рішення щодо кримінальної справи. Тільки суд може притягнути особу до кримінальної відповідальності, звільнити від неї чи звільнити від відбування покарання. Тільки суд визначає конкретний вид і розмір покарання певній особі, винній у вчиненні злочину, керуючись при цьому положеннями Особливої та Загальної частин Кримінального Закону.

Кримінально-правова політика Української держави формується й реалізується згідно з такими принципами: законності, рівності усіх перед законом і судом, демократизму, справедливості, гуманізму, невідворотності покарання, науковості та ін.

В окремих джерелах вказують такі основні напрями кримінально-правової політики: криміналізація суспільно небезпечних діянь; декриміналізація злочинів; пеналізація суспільно небезпечних діянь; звільнення від кримінальної відповідальності осіб, що вчинили

злочини (депеналізація злочинів) [6, 59]. Такий підхід, на нашу думку, є не виправданим, так як вказані поняття не є напрямками політики, а способами здійснення правотворчої (криміналізація та декриміналізація) чи правозастосовної (пеналізація та депеналізація) діяльності уповноважених органів держави.

Під “криміналізацією”, в юридичному контексті цього терміна, розуміють процес (діяльність) і результат визначення того чи іншого суспільно небезпечного діяння злочинном, а також посилення кримінальної відповідальності за вчинення діянь, які вже мали статус злочинних.

Криміналізація як спосіб формування кримінально-правової політики є надзвичайно важливим і відповідальним процесом. У разі недооцінки важливості криміналізації будуть узагалі незахищеними або недостатньо захищеними від посягань важливі суспільні блага та цінності.

Розглянемо детальніше стан криміналізації як засобу формування кримінально-правової політики в сучасній Україні. Важливою віхою на шляху побудови правової демократичної держави стало прийняття у 2001 році Кримінального кодексу України. Цей документ увібрав у себе багатолітній досвід українських учених-криміналістів, кращі здобутки зарубіжної кримінально-правової науки.

Разом з тим, суспільний прогрес, розвиток техніки та технологій, поряд із позитивними досягненнями, викликали появу нових видів злочинних посягань, що зумовило необхідність застосування кримінальної відповідальності за їх учинення. З часу прийняття Кримінального кодексу в 2001 році й по 5 грудня 2014 року, 133 закони України вносили до нього зміни й доповнення. Із цієї кількості лише 3 закони стосувалися декриміналізації, решта – 130 законів, так чи інакше встановлювали чи посилювали кримінальну відповідальність [8].

Так, зокрема, була передбачена кримінальна відповідальність за незаконний обіг лазерних дисків (закони від 17 січня 2002 р., від 6 липня 2005 р., від 15 листопада 2011 р.), за окремі порушення виборчого законодавства (закони від 15 травня 2003 р., від 1 грудня 2005 р., від 23 лютого 2006 р., від 22 лютого 2007 р. від 15 квітня 2008 р., від 21 серпня 2009 р., 14 жовтня 2014 р.), посилена кримінальна відповідальність за посягання на авторське право і суміжні

права, права на винахід (закони від 22 травня 2003 р., від 9 лютого 2006 р., від 31 травня 2007 р.), посилена відповідальність за окремі злочини проти життя та здоров'я особи (закони від 12 січня 2005 р., від 15 квітня 2008 р., від 5 листопада 2009 р., від 23 вересня 2010 р.), встановлена кримінальна відповідальність за окремі злочини проти основ національної безпеки (фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України (ст. 110-2 КК), перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань (ст. 114-1 КК)) та ін. Характерним законом, що посилив кримінальну відповідальність є Закон України від 7 жовтня 2014 р. "Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини", який передбачив можливість застосування такого виду кримінального покарання як конфіскація майна не тільки за вчинення тяжких та особливо тяжких корисливих злочинів, а й за вчинення злочинів проти основ національної безпеки України та громадської безпеки незалежно від ступеня їх тяжкості.

На перспективу, як видається, криміналізація буде застосовуватися щодо посягань на природні ресурси, у сфері екології, інформаційних та комп'ютерних технологій, незаконного збирання та використання інформації тощо. Важливою віхою стане упорядкування кримінального законодавства України до європейських стандартів після вступу України до Євросоюзу. Тоді актуальною стане криміналізація злочинів міжнародного характеру відповідно до нових міжнародних зобов'язань України.

Важливим засобом формування кримінально-правової політики в Україні є декриміналізація.

Декриміналізація злочину – це процес (діяльність) і результат визнання законодавцем раніше злочинного діяння незлочинним [9, 53].

Іншими словами, криміналізація та декриміналізація є парними поняттями, у результаті криміналізації певне незлочинне діяння визнається злочином, а в результаті декриміналізації злочинне діяння втрачає цю ознаку.

Декриміналізація злочину може мати два наслідки: якщо діяння повністю втратило суспільну небезпечність, то воно визнається правомірним і за його вчинення не застосовується юридична відповідальність; якщо діяння залишається суспільно шкідливим, але значно знизилася його суспільна небезпечність, то воно втрачає якість злочину за ознакою небезпечності і за його вчинення до особи можуть бути застосовані інші заходи юридичної відповідальності, окрім кримінально-правової (адміністративна, цивільна, дисциплінарна).

Нагальною потребою сучасного періоду розвитку кримінально-правової політики в Україні є здійснення глобального моніторингу всіх статей Особливої частини КК України на предмет відповідності встановлених ними кримінально-правових заборон наведеним вище підставам та умовам криміналізації суспільно небезпечних діянь. Очевидно, що значна кількість діянь визначена злочинними без достатніх для того підстав, або втратила чи зменшила рівень суспільної небезпечності, що актуалізує проблему їх декриміналізації.

Постає питання практичного використання декриміналізації як засобу формування кримінально-правової політики Української держави в сучасних умовах. Як зазначалося вище, за 13 років чинності Кримінального кодексу України 2001 року із 133 законів тільки до трьох вносили зміни щодо декриміналізації окремих злочинів. Розглянемо їх детальніше.

Законом України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо перетинання державного кордону України” від 18 травня 2004 року була виключена стаття 331 КК України, тобто була усунута кримінальна відповідальність за незаконне перетинання державного кордону України. Про недоцільність і несвоечасність декриміналізації цього злочину свідчать численні затримання незаконних мігрантів на західному кордоні нашої держави. Україна потерпає й несе значні витрати від нелегальної міграції з азійських країн до країн Євросоюзу.

Найбільш важливим законом, який вніс численні зміни до Кримінального кодексу України щодо декриміналізації окремих видів злочинів та гуманізації кримінальної відповідальності, є Закон України “Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної

відповідальності” від 15 квітня 2008 року. Цим законом внесені численні зміни до статей Загальної та Особливої частин КК, зокрема, щодо можливості застосування покарань, не пов’язаних з позбавленням волі (виправні роботи, громадські роботи, штраф), усунута кримінальна відповідальність за злочини, які були передбачені статтею 188 та ч. 1 ст. 413 КК.

Законом України від 15 листопада 2011 р. “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності”, який набув чинності 17 січня 2012 р., внесені суттєві зміни до Кримінального кодексу України, зокрема, декриміналізовані ряд злочинів (порушення порядку зайняття господарською діяльністю та діяльністю з надання фінансових послуг, зайняття забороненими видами господарської діяльності, ухилення від повернення виручки в іноземній валюті, незаконне відкриття або використання за межами України валютних рахунків, порушення правил здачі дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, підроблення знаків поштової оплати і проїзних квитків, незаконні дії у разі банкрутства та ін.)

Усього в розділі VII Кримінального кодексу втратили чинність 16 статей із 45. До 26 статей цього розділу внесені суттєві зміни, змістом яких є заміна таких кримінальних покарань за вчинення господарських злочинів як позбавлення волі, обмеження волі, арешт, виправні та громадські роботи штрафом у значному розмірі.

Прийняття цього Закону свідчить про гуманізацію кримінального законодавства і кримінально-правової політики держави в цілому.

Декриміналізація як засіб формування кримінально-правової політики в Україні має значні перспективи. Насамперед, на законодавчому рівні мають бути розділені злочини та кримінальні правопорушення. Для цього має бути розроблений та прийнятий кодекс про кримінальні правопорушення.

Доцільною, як видається, є декриміналізація ряду злочинів невеликої тяжкості, за вчинення яких на практиці не застосовуються більш суворі покарання, ніж штраф. Злочини невеликої тяжкості складають майже третину усіх передбачених кримінальним законом злочинів, тому є значні перспективи для їх декриміналізації.

Є перспективи подальшої декриміналізації злочинів у сфері господарської діяльності, зокрема, щодо збирання та використання різного роду інформації, так як заподіяну шкоду внаслідок таких дій можливо вирахувати в грошовому еквіваленті й відшкодувати в порядку цивільного чи господарського провадження.

У зв'язку з переходом на контрактну військову службу і скасування загального військового обов'язку, є значні перспективи декриміналізації військових злочинів.

Крім того, необхідність здійснення декриміналізації окремих видів злочинів впливає і з міжнародно-правових зобов'язань Української держави, узятих нею у зв'язку із підготовкою до вступу до Європейського Союзу.

Щодо здійснення, тобто втілення в життя кримінально-правової політики в Україні, то тут основними засобами є пеналізація діянь, що визнані злочинами, та їх депеналізація.

Пеналогія – це наука (вчення) про покарання. Предметом пеналогії є суспільні відносини, що виникають у зв'язку із застосуванням і виконанням покарання [3, 470].

Пеналізація – це процес визначення характеру караності діянь, а також їх фактична караність, тобто процес призначення кримінального покарання в судовій практиці. Пеналізація є кількісна сторона криміналізації, її показник, мірило [6, 93].

Результатом процесу пеналізації злочинів є визначення в санкціях статей Особливої частини КК виду та розміру покарання, яке має бути застосоване щодо осіб, які вчинили певний злочин, а також конкретний вид і розмір покарання, встановлений вироком суду певній конкретній особі, визнаній винною у вчиненні злочину.

На теоретичному, правотворчому рівні пеналізації законодавець, визначаючи вид та розмір покарання за вчинення певного злочину, враховує ступінь його суспільної небезпечності, важливість об'єкта злочинного посягання, суспільно шкідливі наслідки тощо. При цьому має забезпечуватися співрозмірність тяжкості покарання ступеню суспільної небезпечності певного виду злочинів. Так як диспозиція статті кримінального закону описує склад формально визначеного злочину, а не певного конкретного злочинного діяння, то в санкції цієї статті вказуються, як правило, кілька видів

покарання і певні межі їх розміру. Така позиція законодавця дає можливість суду не тільки здійснити правильну кримінально-правову кваліфікацію вчиненого злочинного діяння, а й призначити покарання, враховуючи ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання.

У Кримінальному кодексі України немає статей з абсолютно визначеною санкцією, тільки альтернативні та відносно визначені санкції, які надають суддям право вибору як виду так і розміру покарання.

На практичному, правозастосовному рівні пеналізації злочину суддя обирає конкретний вид і розмір покарання із зазначених у санкції певної статті, враховуючи при цьому загальні засади призначення покарання, визначені ст. 65КК.

Чинний Кримінальний кодекс України закріпив основні положення кримінально-правової політики нашої держави. Насамперед, слід відзначити його більш гуманний характер, порівняно з Кримінальним кодексом УРСР 1960 року. Змінена побудова системи покарань: збільшено число видів покарань до 12 і розміщені вони в порядку зростання суворості покарання. З усіх видів покарань тільки два види передбачають позбавлення волі: позбавлення волі на певний строк і довічне позбавлення волі. Атавізмом є такий вид покарання як тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців. За умов переходу на контрактну форму служби в армії, скасування призову і загального військового обов'язку такі, наприклад, злочини як непокора, невиконання наказу тощо потягнуть за собою розірвання контракту, тобто дисциплінарну відповідальність, а в разі настання тяжких наслідків – кримінальну відповідальність за злочини проти життя та здоров'я, волі, честі та гідності особи тощо.

Побудова системи покарань від менш суворого до більш суворого (за таким же принципом побудовані й санкції статей Особливої частини КК) орієнтує суддів при застосуванні покарань щодо осіб, визнаних винними у вчиненні злочину, виходити з принципу економії кримінальної репресії, тобто обирати більш суворий вид покарання лише за умови неможливості досягнення мети покарання застосуванням менш суворого виду покарання.

У Кримінальному кодексі України 2001 р. введені нові види покарань, не пов'язані з позбавленням волі: громадські роботи, службові

обмеження для військовослужбовців, арешт та обмеження волі, застосування яких зменшує кількість засуджених до позбавлення волі. Замість смертної кари введено довічне позбавлення волі.

У Кримінальному кодексі відсутнє визнання особи особливо небезпечним рецидивістом, як це було раніше. На законодавчому рівні передбачена можливість звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям. Розширена можливість звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (раніше це було можливим лише у справах приватного обвинувачення, а сьогодні – й щодо осіб, які вперше вчинили злочини невеликої тяжкості).

Розширено можливість умовно-дострокового звільнення засуджених від відбування покарання.

Режим відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк визначається, виходячи не тільки із формальних ознак, а з урахуванням обставин вчиненого та даних про особу злочинця.

Передбачено і ряд інших норм, спрямованих на гуманізацію кримінальної відповідальності та покарання.

Основний вектор кримінально-правової політики розвертається з напрямку покарання особи за вчинений нею злочин у напрям заохочення її до усунення наслідків такого злочину чи сприяння державі у розкритті та розслідуванні злочину, протидії злочинам, що вчинюються іншими особами.

Разом із тим КК України 2001 року містить приблизно на 20% більше кримінально караних діянь, ніж КК 1960 р., і їх число постійно збільшується. Так, з моменту прийняття Кодексу в 2001 році до нього було включено 56 нових статей Особливої частини і виключено відповідно 29 статей [8].

У КК введено нове поняття – “особливо тяжкий злочин”. Особливо тяжким злочином є злочин, за який передбачене основне покарання у виді штрафу у розмірі понад двадцять п'ять тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, позбавлення волі на строк понад десять років або довічного позбавлення волі. Як видно із цього положення ч. 5 ст. 12 КК ступінь тяжкості злочину визначається не тільки передбаченим розміром покарання за його вчинення у виді позбавлення волі, а й у вигляді штрафу [8].

Розширений перелік злочинів, за вчинення яких особи несуть кримінальну відповідальність у віці від 14 років. Ліквідований інститут умовного засудження, а в інститут призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, внесені істотні обмеження. Значно жорсткішими стали правила призначення покарання за сукупністю злочинів та за сукупністю вироків (за сукупністю злочинів у ряді випадків можливе призначення 15 років позбавлення волі, а за сукупністю вироків – 25 років, чого не було раніше). у багатьох статтях нового КК підвищено або мінімальні, або максимальні частини санкцій, особливо це стосується злочинів, вчинення яких створює для суспільства підвищену небезпечність, разом із тим майже в усі статті, якими передбачено відповідальність за злочини невеликої або середньої тяжкості, введено альтернативні види покарань, причому на перше місце поставлено ті, що не пов'язані з позбавленням волі [6, 88].

Сучасна кримінально-правова політика держави має розвиватися у напрямі мінімізації кримінальної репресії, застосування покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, за вчинення злочинів невеликої та середньої тяжкості.

Важливу роль у напрямі пеналізації злочинів виконують суди. Саме вони визначають вид і розмір покарання певній конкретній особі, що вчинила певне конкретне злочинне діяння. Приймаючи рішення по конкретній кримінальній справі, суддя має призначити особі, яка вчинила злочин, покарання, необхідне й достатнє для виправлення та попередження нових злочинів. Більш суворий вид покарання, з числа передбачених за вчинений злочин, призначається лише у разі, якщо менш суворий вид покарання буде недостатній для виправлення особи та попередження вчинення нею нових злочинів (ст. 65 КК).

Суд призначає покарання у межах установлених у санкції статті, що передбачає відповідальність за вчинений злочин і відповідно до положень норм Загальної частини КК. При цьому, він враховує ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання. Кримінальний закон передбачає можливість призначення, в окремих випадках і за наявності визначених підстав, покарання більш м'якого чи більш суворого, ніж передбачено санкцією відповідної статті Особливої частини КК.

Таким чином, якщо криміналізація – це визнання злочинним певного суспільно небезпечного діяння, то пеналізація – це процес вибору й призначення особі, винній у вчиненні злочину певного конкретного виду й розміру покарання.

Проведені відомими вітчизняними науковцями численні наукові дослідження кримінально-правової політики в сучасній Україні виявили суттєві недоліки в пеналізації окремих видів злочинів, які виражаються в наступному. Перш за все, в окремих випадках має місце невідповідність передбаченого в законі про кримінальну відповідальність покарання ступеню тяжкості вчиненого злочину. Причому така невідповідність полягає як у заниженому розмірі покарання, так і в надмірно суворих видах і розмірах покарань, встановлених за окремі злочини. Крім того, недоліком в пеналізації злочинів на сучасному етапі слід визнати також неспіврозмірність покарань за окремі злочини, яка проявляється як у встановленні різних за своєю суворістю покарань за злочини однакового характеру і ступеня суспільної небезпечності, так і у встановленні більш суворих покарань за менш тяжкі злочини і навпаки. Для усунення відзначених недоліків необхідно здійснювати постійний моніторинг санкцій статей Особливої частини КК України на предмет адекватності передбачених ними покарань характеру і ступеню суспільної небезпечності відповідних злочинів [6; 10].

Наступним засобом здійснення кримінально-правової політики є депеналізація злочинів. Якщо декриміналізація злочину – це виключення діяння з числа злочинних, то депеналізація – це незастосування щодо особи, яка вчинила злочин кримінального покарання.

Вітчизняний і зарубіжний досвід застосування кримінального законодавства свідчить про недостатню ефективність кримінального покарання для досягнення мети загального та спеціального попередження злочинності. Крім того, притягнення винної особи до кримінальної відповідальності, призначення їй покарання та його відбування тягне за собою значні матеріальні та духовні затрати не тільки для цієї особи, а й для суспільства в цілому, які подекуди багатократно перевищують розмір заподіяної злочином шкоди.

Депеналізація – це такий напрям кримінально-правової політики держави, змістом якого є закріплення у законі про кримінальну

відповідальність і практичне застосування судами підстав звільнення особи від кримінальної відповідальності або від покарання та його відбування.

Про невисоку ефективність формування кримінально-правової політики свідчать численні зміни до Кримінального закону України.

З часу набрання чинності Кримінальним кодексом України (1 вересня 2001 року) до нього вносилися настільки численні й суттєві зміни та доповнення, що на них є потреба зупинитися детальніше. Станом на 5. 12. 2014 р. 133 закони вносили зміни до Кримінального кодексу України.

Загальна частина КК України на вересень 2001 року включала 108 статей. Станом на 5 грудня 2014 року, до 39 статей із цієї кількості вносилися певні зміни, у тому числі й неодноразові. До 31 статті вносилися зміни один раз, до 5 статей (8, 49, 55, 63, 69) – два рази, а до трьох статей (18, 53 та 65) – три рази. Слід звернути увагу, що деякі зміни були настільки суттєві, що потягли за собою виклад змісту відповідної статті у новій редакції. Таких статей було 6 (Статті 5, 10, 12, 18, 53, 85 КК).

Окрім внесення змін до існуючих статей, законодавець доповнив Загальну частину КК України новим розділом (Розділ XIV-1 “Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб”) і дванадцятьма новими статтями, дев’ять із яких (статті 96-3–96-11) входять до вказаного розділу. Щодо якості “нових” статей, то із дванадцяти статей незмінними залишилися тільки половина – шість статей, а щодо інших шести статей вносилися суттєві зміни, у тому числі дві статті (96–1 та 96–7) були викладені в новій редакції.

Таким чином, із 120 наявних статей Загальної частини КК, 51 стаття змінювалася або додатково вносилася відповідними законами. Частка цих “модифікованих” статей складає 42,5%.

Особлива частина Кримінального кодексу України на момент його прийняття нараховувала 339 статей. Станом на 5 грудня 2014 р. до 175 статей із цієї кількості вносилися суттєві зміни, у тому числі й неодноразові. Так, до 108 статей вносилися одноразові зміни, до 43 статей – зміни вносилися двічі, до 15 статей – тричі; чотири рази вносилися зміни до восьми статей (157, 158, 229, 305, 306, 364, 370 та 401); п’ять разів вносилися зміни до ст. 365 КК, і по шість разів зміню-

валися статті 368 та 369 КК. Значна частина змін до статей Особливої частини КК були настільки суттєвими, що потягли за собою виклад змісту відповідних статей у новій редакції. Усього таких статей було 50, а серед них 9 статей, які двічі викладалися у новій редакції і одна (ст. 369 КК) три рази змінювала свою редакцію. Двадцять одна стаття із початкового переліку були виключені з Кримінального кодексу України (наприклад, статті 188, 202, 203, 207, 208, та ін.).

Окрім того, за час, що пройшов після прийняття Кримінального кодексу України, до Особливої його частини були включені 56 нових статей, не кажучи вже про цілий новий розділ VII-A “Злочини у сфері службової діяльності в юридичних особах приватного права та професійної діяльності, пов’язаної з наданням публічних послуг”, який, щоправда, так і не набув чинності. Із цієї кількості нових статей зміни вносилися ще до 23 статей, у т. ч. 7 статей викладалися в новій редакції, а 8 статей були виключені із Кримінального кодексу України незадовго після їх включення (статті 110-1, 151-1, 361-3, 361-4, 362-1, 365-1, 368-1, 369-1 КК).

Така нестабільність норм кримінального закону свідчить, з одного боку, про динамізм та мінливість соціальних процесів у суспільстві, появу нових відносин, що потребують захисту від злочинних посягань, а з другого боку – про суттєві недоліки та прорахунки у формуванні політики протидії злочинності.

Висновки. Таким чином, кримінально-правова політика держави у своєму генезисі проходить стадію формування і стадію здійснення чи реалізації.

Під формуванням кримінально-правової політики слід розуміти визначення та законодавче закріплення основних засад, мети, завдань, основних напрямів, форм і методів протидії злочинності.

Здійснення, тобто практичне втілення в життя кримінально-правової політики полягає у практичній реалізації норм матеріального кримінального права, що містяться у законодавстві України про кримінальну відповідальність, тобто йдеться про правозастосування.

Підсумовуючи, слід також констатувати, що кримінально-правова політика Української держави не в повній мірі відповідає вимогам сьогодення. Відсутній системний і комплексний підхід до її формування. Час від часу вносяться окремі доповнення та поправ-

ки до чинного кримінального закону по мірі появи необхідності кримінально-правового захисту відносин політичного, господарського, соціального, культурного чи іншого характеру. Проте вносяться такі корективи кримінального закону не з профілактичною метою, тобто на випередження, а навздогін соціальним процесам, коли відповідні злочинні посягання набули поширення й завдали суттєвої шкоди суспільству.

Проведений аналіз чинного кримінального законодавства України свідчить про певні проблеми формування та реалізації кримінально-правової політики в Україні, а отже є значні перспективи розвитку цього виду державної політики як у правотворчому та і в правозастосовному напрямі.

І, звичайно, не слід забувати, що політика держави у певній галузі або щодо певної проблеми, наразі стосовно протидії злочинності, тісно пов'язана, а значною мірою й обумовлена, державною політикою в інших галузях або щодо інших проблем, наприклад, у сфері політики, галузі економіки, соціальній сфері тощо [11, 219].

У даній статті зроблена спроба конкретизувати за змістом та суб'єктивним складом поняття “формування” та “здійснення” кримінально-правової політики, охарактеризувати сучасний стан формування та здійснення кримінально-правової політики в Україні. Виявлені окремі недоліки та сформульовані обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення реалізації цього виду політики в діяльності правоохоронних органів. Разом з тим, поза увагою автора статті залишилося дослідження такого напрямку кримінально-правової політики держави як профілактика, попередження злочинності в цілому та окремих її проявів, або як її ще називають – кримінологічна політика держави, що є предметом подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел

1. **Конституція України:** Верховна Рада України; Конституція, Закон від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. **Словник іншомовних слів /** За ред. О. С. Мельничука. – К.: Головна редакція УРЕ АН Української РСР, 1975. – 776 с.
3. **Юридична енциклопедія:** в 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – т. 4: Н-П. – К.: Укр. енцикл., – 2002. – 720 с.

4. **Юридична енциклопедія:** в 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – т. 1: А-Г. – К.: Укр. енцикл., – 1998. – 672 с.
5. **Україна у цифрах у 2013 році:** Статистичний збірник / За ред. О. Г. Осауленка. – К.: Державна служба статистики України, 2014. – 240 с.
6. **Митрофанов А. А.** Основні напрямки кримінально-правової політики в Україні: формування та реалізація: монографія / А. А. Митрофанов. – Одеса: Вид-во Одеського юридичного інституту НУВС, 2004. – 132 с.
7. **Закалюк А.** Концептуальне бачення сучасної кримінологічної ситуації в Україні та шляхів актуалізації кримінології в українському суспільстві / А. П. Закалюк // Право України. – 2009. – № 7. – С. 6–16.
8. **Кримінальний кодекс України:** Верховна Рада України; Кодекс України, Кодекс, Закон від 5 квітня 2001р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.
9. **Юридична енциклопедія:** в 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – т. 2: Д-Й. – К.: Укр. енцикл., – 1999. – 744 с.
10. **Фріс П. Л.** Кримінально-правова політика України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук: спец. 12.00.08 “Кримінальне право та кримінологія, кримінально-виконавче право”; Національна академія внутрішніх справ України / П. Л. Фріс. – К., 2005. – 37 с.
11. **Закалюк А.** Теоретична характеристика та обґрунтування системи державної протидії проявам злочинності / А. Закалюк. – Право України. – 2012. – № 1–2. – С. 216–227.
12. **Словник української мови:** в 11 т. / Редкол.: Білодід І. К. (голова) та ін. – К.: “Наукова думка”, 1979. – Т. X: Т-Ф. – 658 с.
13. **Словник української мови:** в 11 т. / Редкол.: Білодід І. К. (голова) та ін. – К.: “Наукова думка”, 1972. – Т. III: З. – 744 с.
14. **Словник української мови:** в 11 т. / Редкол.: Білодід І. К. (голова) та ін. – К.: “Наукова думка”, 1977. – Т. VIII: П-Р. – 928 с.

Анотація

Стаття присвячена з'ясуванню змісту поняття кримінально-правової політики як системоутворюючого елемента політики держави у сфері боротьби зі злочинністю. Досліджується процес формування та здійснення кримінально-правової політики, основні напрями її реалізації. Здійснений аналіз сучасного стану та сформульовані обґрунтовані пропозиції щодо подальшого формування кримінально-правової політики.

Annotation

The article is devoted to clarification of the content of the definition of criminal and legal policy as a systemic element of the state policy in the sphere of fight against crime. The process of forming and realization of criminal and legal policy politics, basic directions of her realization, is investigated. A realizable analysis of the modern state and set forth reasonable suggestions are in relation to the further forming of criminal and legal policy politics.